

УДК 343.91-054.6 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/39221487>

Пономарьова Т. І.,
*кандидат юридичних наук,
завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем
запобігання кримінальним правопорушенням
факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ*

Семенишина-Фіголь Б. М.,
*кандидат юридичних наук,
докторантка докторантури
Донецького державного університету внутрішніх справ*

Кисько А. І.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри оперативно-розшукової
діяльності та інформаційної безпеки факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЖЕРТВ-ІНОЗЕМЦІВ

PROBLEMATIC ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF VICTIMIZATION POLICY IN RELATION TO FOREIGN VICTIMS

В статті розглядаються проблеми віктимізації іноземців. Вказується, що сукупність умов та чинників віктимізації таких осіб надають можливість сформувати детермінаційний комплекс, який складається із таких елементів як: 1) низький рівень обізнаності жертви про культуру та звичаї країни, в якій він піддався кримінально протиправному впливу; 2) обмежені права та свободи у зв'язку із відсутністю громадянства країни, в якій він піддався протиправному впливу, що частково гальмує та ускладнює процес звернення до правоохоронних органів та реагування на звернення останніх; 3) низький рівень правової обізнаності в частині нормативно-правового забезпечення діяльності держави, в якій перебуває жертва; 4) наявність особистісних якостей, які ускладнюють своєчасне реагування на кримінально протиправний вплив; 4) об'єктивні підстави віктимізації, серед яких проблеми в працевлаштуванні, пошуку місця мешкання, влаштуванні дітей у навчальні заклади тощо.

Підсумовується, що на сьогоднішній день проблемні аспекти захисту представників інших держав від суспільно небезпечних діянь та віктимізації можна диференціювати за декількома напрямками: 1) кримінальні процесуальні проблеми: відсутність дієвого механізму процесуального захисту потерпілих іноземців; ускладнений процес досудового розслідування; неналагоджене міжнародне співробітництво; 2) кримінально-правові проблеми: невідповідність меж кримінальної відповідальності та покарання ступеню суспільної небезпечності посягань на представників інших держав; неузгодженість складів окремих кримінальних правопорушень між собою; відсутність чіткого розуміння ступеню суспільної небезпечності таких кримінальних правопорушень; 3) кримінологічні: відсутність дієвих механізмів запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються щодо іноземців; відсутність віктимологічних програм захисту прав таких потерпілих осіб; відсутність процедури реінтеграції в суспільство жертв-іноземців.

Ключові слова: іноземці, жертви, віктимізація, кримінальне правопорушення, потерпілі, віктимна поведінка, суспільно небезпечне діяння.

The article examines the problems of victimization of foreigners. It is indicated that the set of conditions and factors of the victimization of such persons provide an opportunity to form a deterministic complex, which consists of such elements as: 1) a low level of awareness of the victim about the culture and customs of the country in which he was subjected to criminally illegal influence; 2) limited rights and freedoms in connection with the lack of citizenship of the country in which he was subjected to illegal influence, which partially inhibits and complicates the process of contacting law enforcement agencies and responding to their appeals; 3) low level of legal awareness in terms of regulatory and legal support of the activities of the state in which the victim is located; 4) the presence of personal qualities that make it difficult to respond in a timely manner to criminally illegal influence; 4) objective reasons for victimization,

including problems in employment, finding a place to live, placing children in educational institutions, etc. It is concluded that today the problematic aspects of the protection of representatives of other states from socially dangerous acts and victimization can be differentiated in several directions: 1) criminal procedural problems: the absence of an effective mechanism for the procedural protection of victimized foreigners; complicated process of pre-trial investigation; unsettled international cooperation; 2) criminal law problems: inconsistency of the limits of criminal responsibility and punishment with the degree of public danger of attacks on representatives of other states; inconsistency of the composition of individual criminal offenses among themselves; lack of a clear understanding of the degree of social danger of such criminal offenses; 3) criminological: lack of effective mechanisms to prevent criminal offenses committed against foreigners; lack of victimological programs to protect the rights of such victims; lack of procedure for reintegration into society of foreign victims.

Key words: *foreigners, victims, victimization, criminal offense, victims, victim behavior, socially dangerous act.*

Постановка проблеми. Розвиток віктимологічної науки поступово набирає обертів, що зумовлено остаточною підтвердженням факту наявності детермінаційного фактору віктимної поведінки населення. Наразі науці вже відомо майже всі віктимологічні елементи та визнано роль потерпілої особи у формуванні механізму кримінально протиправної поведінки. Водночас, необхідно констатувати відсутність належно сформованого комплексу запобігання віктимізації населення через відсутність знань специфіки інтеракції жертв та окремих категорій кримінальних правопорушників. Зокрема в кримінології відсутнє стале розуміння системи утримання громадян від посягань, які вчиняються представниками інших держав. Такий стан справ можна пояснити як з точки зору ускладненого процесу виявлення таких осіб та розслідування такого роду кримінальних правопорушень, так і в контексті відсутності способів взаємодії з іноземцями, які потерпіли від суспільно небезпечного діяння.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми удосконалення кримінологічної характеристики жертв кримінальних правопорушень взагалі та вчинених відносно іноземців зокрема присвятили свої праці такі вчені як А.М. Бабенко, В.В. Голіна, А.О. Джу́жа, О.М. Джу́жа, Є.С. Назимко, В.О. Туляков та ін. Водночас, аналіз праць науковців свідчить про те, що окремі проблеми були вирішені не в повній мірі, що пов'язано, в першу чергу з динамічністю кримінологічної науки, інтенсифікацією криміногенних загроз та появою нових детермінуючих чинників. Вказане свідчить про актуальність та своєчасність обрання теми дослідження.

Метою статті є розгляд та уточнення кримінологічної характеристики віктимізації представників інших держав.

Викладення основного матеріалу. Так, відповідно до статистики, викладеної на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора, щорічно достатньо значний відсоток потерпілих осіб складають іноземці. У 2018 році таких осіб було 2319 осіб, із них 24,4% – жінки, 4% загинули; у 2019 році – 1924 особи, із них 23,5% – жінки, 3,7% загинули; у 2020 році від протиправних діянь потерпіло 980 осіб, із них 18,5% – жінки, 5,3% загинули, у 2021 році – 886 осіб, із них 20,8% – жінки, 4,6% загинули, у 2022 році – 778 осіб, із них 16% жінки, 46% загинули. Отже, зростання у 2022 році кількості загиблих внаслідок кримінального правопорушення представників інших держав зумовлене, серед іншого, веденням агресивної війни російською федерацією проти України, а також масовим порушенням законів та звичаїв війни, кримінальна відповідальність за що передбачена ст. 438 Кримінального кодексу України.

О.М. Джу́жа справедливо вважає, що однією із провідних причин інтенсифікації кримінально протиправного діяльності щодо іноземців є міграційні процеси, які завжди впливали на процес суспільного розвитку. У зв'язку із цим вчений відзначає необхідність звертати особливу увагу на нелегальну міграцію, яка підживлює маргінальну частину країни перебування мігрантів новими конфліктами, наприклад, етноконфліктами та специфічною навколо кримінальною субкультурою. Тож, потрапивши до нової країни, нелегальні мігранти намагаються загубитися в етнічних діаспорах для того, щоб знайти роботу та сховатися від влади. Організована злочинність прагне активно використовувати в кримінальних цілях фактор міграції населення та пов'язаного з цим розростання етнічних кримінальних угруповань, які жорстоко корелюють з імміграційними процесами. Самі мігранти належать соціальним групам із

підвищеним ступенем віктимності. Нелегальні іммігранти від початку опиняються у повній залежності від транснаціональної організованої злочинності. Організовані злочинні групи, які займаються нелегальною міграцією, здійснюють перевезення мігрантів у небезпечних умовах [1, с. 174–175]. Відповідно до державної статистики, у 2018 році кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних із нелегальною міграцією складала 331 діяння, у 2019 році – 252 діяння, у 2020 – 313 діянь, у 2021 – 364, у 2022 році – 1300. Очевидно, що кримінологічна ситуація в частині нелегальної міграції, продемонстрована у 2022 році пов'язана із введенням особливо правового режиму воєнного стану та його наслідками, одним із яких стала мобілізація чоловічого населення. У 2022 році було внесено зміни до Правил перетинання державного кордону громадянами України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 р. № 57 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2010 р. № 724), відповідно до яких було встановлено чіткий перелік осіб, які мають право на перетин кордону під час воєнного стану.

Ще однією актуальною проблемою є переорієнтація морально-етичних цінностей громадян, які призводять до зростання випадків дискримінації осіб за національною, расовою, етнічною та іншими ознаками. В таких умовах кримінальні правопорушення, які вчиняються відносно іноземців набувають етнокультурного характеру. Вчені також зазначають, що особливо актуальними в умовах глобалізації сьогодні стають кримінологічні дослідження етнокультурних чинників віктимізації [2, с. 133], коли масова міграція, мультикультуралізм і систематична міжнаціональна взаємодія тією чи іншою мірою стають характерними для більшості економічно розвинених країн. В останні десятиліття посилюється негативне ставлення до мігрантів, суспільство все більше набуває рис мультикультуралізму, виконує роль катализатора негативного ставлення до представників етнічних груп. Низка віктимогенних чинників підсилює ризик насильства саме щодо жінок, які насамперед належать до різних груп мігрантів [3, с. 319]. Інтенсифікація злочинності відносно жінок-іноземців також зумовлена

наявністю таких додаткових факторів як відсутність необхідної кількості робочих місць, небажання роботодавців працевлаштовувати представників інших держав, особливо жінок, які потенційно можуть піти у декретну відпустку тощо. Часто така ситуація примушує жінок шукати альтернативні способи заробітку, які не завжди є законними, що сприяє остаточній віктимізації. Розповсюдженими кримінальними правопорушеннями, які вчиняються відносно жінок-іноземців є втягнення/примушування зайняття проституцією, залучення до створення порнографічних матеріалів та інші діяння проти моральності у сфері статевих відносин.

Серед детермінантів вчені також виокремлюють соціально-економічні та демографічні фактори, серед яких часта зміна місця проживання, одиночне проживання, наявність малолітніх дітей, можливість бути використаною для задоволення сексуальної потреби тощо. Очевидний високий ступінь залежності віктимності жінок від культурного фону їх оточення, визначеного тією чи іншою етнічною належністю. Наприклад, азіатські жінки рідше, ніж представники інших груп, захищаються, погрожуючи або нападаючи на кривдника, або викликаючи поліцію. Виділимо такі параметри, які характеризують навколишнє середовище або спосіб життя жертви: 1) чинники, які зменшують ступінь віктимізації (тривалість проживання на одному місці; наявність свого будинку або квартири); 2) чинники, які збільшують ступінь віктимізації (часта зміна місця проживання; проживання в місті; здача свого житла в найм); 3) особистісні чинники: розлучення з чоловіком; кількість малолітніх дітей; пов'язана з роботою необхідність залишати будинок вночі; низький дохід; відсутність роботи; низький рівень освіти [4, с. 118]. Обрання у якості жертви представника іншої країни також частково спрощує реалізацію кримінально протиправного умислу у зв'язку із нерозумінням потерпілим національної менталітету, звичаїв та незнанням законодавства держави, в якій він наразі перебуває. У зв'язку із цим розповсюдженими кримінальними правопорушеннями стають діяння проти власності, зокрема – шахрайство, втягнення у зайняття протиправної діяльності тощо.

І.В. Фаєр відмічає, що підготовка до скоєння корисливо-насильницьких злочинів, що пося-

гають на іноземців, здійснюється за умови планування. Здійснюється вибір об'єкта посягання (застосовуються розвідувальні дії, суттєву роль на цій стадії відіграє віктимна поведінка майбутньої жертви), після чого відбувається вивчення об'єкта майбутнього посягання; здійснюється підшукання та пристосування засобів і знарядь скоєння злочину, розроблюється план злочинних дій, визначаються ролі співучасників, застосовуються заходи щодо забезпечення алібі причетних до скоєння злочину осіб. Отже, на стадії підготовки відбувається вибір й конкретизація способу заволодіння майном, заподіяння шкоди життю та здоров'ю особи, а також підготовка необхідних технічних засобів, засобів і знарядь, за допомогою яких буде реалізовано злочинний намір. Також на стадії підготовки проводяться попередні дії щодо вибору способу приховання слідів злочину, зокрема приховання чи збуту викраденого. Способи безпосередньої реалізації злочинних дій щодо скоєння корисливо-насильницьких злочинів стосовно іноземців є різноманітними, передусім вони залежать від виду конкретного злочину. Наприклад: – спосіб скоєння корисливих насильницьких злочинів проти життя та здоров'я (вбивства з корисливих мотивів і вбивства на замовлення) щодо іноземців полягає у діяннях – посягання на життя іншої особи; наслідках у вигляді фізіологічної смерті потерпілого; причинному зв'язку між вказаними діяннями та наслідками. Найчастіше умисне вбивство вчиняється шляхом дії, спрямованої на порушення функцій чи анатомічної цілісності життєво важливих органів іншої людини. Мотив і мета злочину підлягають обов'язковому з'ясуванню, оскільки під час скоєння корисливо-насильницьких злочинів вони є кваліфікуючими ознаками; – спосіб скоєння корисливо-насильницьких злочинів проти власності (грабежі, розбої, вимагання) щодо іноземців полягає у протиправному заволодінні чужим майном шляхом застосування чи погрози застосування насильства; – спосіб скоєння корисливо-насильницьких злочинів проти громадської безпеки (бандитизм), де потерпілими є іноземці, полягає в тому, що його специфічними проявами є організація озброєної банди та участь у ній або у вчинюваному нею нападі, що посягає на іноземця; – спосіб

скоєння інших корисливо-насильницьких злочинів щодо іноземців, зокрема незаконного заволодіння транспортним засобом, незаконного позбавлення волі або викрадення людини, полягає в умисних діях, спрямованих на заволодіння транспортним засобом і людиною насильницьким способом і з корисливих мотивів [5]. Вказане свідчить про те, що сукупність умов та чинників віктимізації таких осіб надають можливість сформуванню детермінаційний комплекс, який складається із таких елементів як: 1) низький рівень обізнаності жертви про культуру та звичаї країни, в якій він піддався кримінально протиправному впливу; 2) обмежені права та свободи у зв'язку із відсутністю громадянства країни, в якій він піддався протиправному впливу, що частково гальмує та ускладнює процес звернення до правоохоронних органів та реагування на звернення останніх; 3) низький рівень правової обізнаності в частині нормативно-правового забезпечення діяльності держави, в якій перебуває жертва; 4) наявність особистісних якостей, які ускладнюють своєчасне реагування на кримінально протиправний вплив; 4) об'єктивні підстави віктимізації, серед яких проблеми в працевлаштуванні, пошуку місця мешкання, влаштуванні дітей у навчальні заклади тощо.

Вчені також звертають увагу на те, що на криміналістичну характеристику потерпілого іноземця впливають особливості процесуального статусу у кримінальному провадженні. У низці джерел щодо іноземців використовується термін «вразливі категорії осіб у кримінальних провадженнях» [5; 6, с. 8]. Отож які додаткові процесуальні гарантії у кримінальному процесі мають іноземці? Підозрюваний та обвинувачений, а також потерпілий, цивільний позивач, свідок, якщо вони не володіють достатньою мірою мовою кримінального провадження, мають право: користуватися рідною мовою; отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою вони володіють; за потреби користуватися послугами перекладача завдяки державі (ст. ст. 42, 56, 62, 66 КПК України). Підозрюваний, обвинувачений, який є іноземцем і тримається під вартою, має право на зустріч із представником дипломатичної або консульської установи своєї держави, яку йому зобов'язана забезпечити адміністрація місця ув'язнення

(ст. 42 КПК України) [5; 6, с. 9]. Таким чином, недоліки кримінального процесуального забезпечення сприяють віктимізації представників інших держав як шляхом формування хибного уявлення у потерпілих про відсутність дієвих механізмів захисту їх прав, свобод та законних інтересів, так і через сприяння кримінальним правопорушникам, яке стає можливим у зв'язку із наявністю окремих проблемних аспектів на початкових етапах досудового розслідування.

Як вже було вище зазначено, часто причиною посягання на представників інших держав є національні, релігійні та расові упередження та стигматичне ставлення до певної нації, що слугує потужним фактором, який детермінує кримінально протиправну діяльність. Вказане також підтверджується судовою практикою. Так, відповідно до вироку Зарічного районного суд м. Суми від 14 червня 2018 року (справа № 591/3255/18), обвинувачені вчинили умисні дії, які спрямовані на приниження національної честі, гідності та образи почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями за наступних обставин.

30.12.2017 о 03год. 14 хв. особи, які приїхали до м. Суми з Чернігівської області на автомобілі «Audi» A4 підїхали до будівлі іудейської громади «Єврейський дім» БО «Хесед Хаїм» та Синагога, який знаходиться за адресою: м. Суми, вул. Кооперативна, 17. У цей час у осіб виник умисел на вчинення дій, спрямованих на приниження національної честі, гідності та образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями. Реалізуючи свій злочинний умисел, вони надали спеціально пристосований балончик із фарбою, попередньо домовившись з останнім про здійснення антисемітського напису на фасаді будівлі, після чого вийшли із автомобіля, підійшов до вказаної будівлі та на зовнішньому фасаді із вказаного балончику фарбою помаранчевого кольору нанесли надпис антисемітського змісту. Потім із місця злочину зникли.

Своїми умисними діями, спрямованими на приниження національної честі, гідності та образи почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, що виразилися у нанесенні антисемітського надпису на будівлі іудейської громади, особи вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 161

КК України. У судове засідання подано угоди про примирення від 04 червня 2018 року. Згідно цих угод обвинувачені та потерпіла сторона дійшли згоди щодо всіх істотних для даного кримінального провадження обставин та правової кваліфікації дій за ч. 1 ст. 161 КК України. Особи у повному обсязі визнали свою вину у вчиненому, розкаялися [7]. Отже, наведений приклад надає можливість констатувати, що підґрунтя для формування кримінально протиправного умислу створив національний мотив, діючи відповідно до якого особи вчинили такого роду кримінальне правопорушення.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження надало можливість констатувати, що на сьогоднішній день проблемні аспекти захисту представників інших держав від суспільно небезпечних діянь та віктимізації можна диференціювати за декількома напрямками: 1) кримінальні процесуальні проблеми: відсутність дієвого механізму процесуального захисту потерпілих іноземців; ускладнений процес досудового розслідування; неналагоджене міжнародне співробітництво; 2) кримінально-правові проблеми: невідповідність меж кримінальної відповідальності та покарання ступеню суспільної небезпечності посягань на представників інших держав; неузгодженість складів окремих кримінальних правопорушень між собою; відсутність чіткого розуміння ступеню суспільної небезпеки таких кримінальних правопорушень; 3) кримінологічні: відсутність дієвих механізмів запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються щодо іноземців; відсутність віктимологічних програм захисту прав таких потерпілих осіб; відсутність процедури реінтеграції в суспільство жертв-іноземців.

Такий стан справ призводить до інтенсифікації криміногенних загроз в країні та сприяє збільшенню кількісного та погіршенню якісного показників кримінально протиправної діяльності. Водночас, підхід до вирішення цієї проблеми повинен мати комплексний характер та полягати у консолідації зусиль теоретиків та практиків в частині удосконалення нормативно-правового, кримінологічного та віктимологічного потенціалу в частині захисту потерпілих іноземців від кримінальних правопорушень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Джужа О. М. Запобігання злочинам: кримінологічно-віктимологічна парадигма : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 331 с.
2. Джужа О. М. Віктимологія на захисті прав і законних інтересів жертви злочину. *Право України*. 2002. № 2. С. 133–138.
3. Кузьменко О. В. Жінки жертви контрабанди. *Боротьба з контрабандами: проблеми та шляхи вирішення* : матеріали III Міжнародної науково-практ. конф. (Київ, 4–6 черв. 1998 р.). Київ, 1998. Т. 10. С. 319–320.
4. Шаповалов О. В. Кримінологічні ризики сьогодення і шляхи профілактики віктимності населення. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 5. С. 118–120.
5. Фаєр І.В. Криміналістична характеристика корисливо-насильницьких злочинів, скоєних щодо іноземців. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2020/6/tom_2/41.pdf
6. Довідник з кримінально-процесуальних питань для надавачів безоплатної первинної правової допомоги / Касько В., Лісова Ю., Митько В. Рада Європи : Прецедент, 2017. 36 с. URL: <https://rm.coe.int/handbook-on-criminal-proceedings-for-primary-legal-aid-employeesprovi/168078209c>
7. Вирок Зарічного районного суд м. Суми від 14 червня 2018 року (справа № 591/3255/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74703333>